

פרשת דברים: באלו מקרים אין להקשיב לחוקי המדינה

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע פותחת התורה את נאומו של משה אל בני ישראל לפני מותו, בו הוא חוזר על המאורעות והמצוות שקיבלו, ואף מוסיף מצוות נוספות: "אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל". הגמרא במסכת מגילה (לא ע"ב) כותבת שאת הקללות שבספר דברים אמר משה מעצמו, ובעקבות כך דנו מפרשי המקרא, אלו חלקים מספר דברים אמר משה ואלו נמסרו לו מאת ה'. א. **האברבנאל** (הקדמה לספר דברים) כתב, שמצד אחד אי אפשר לומר שנמסרו מה', שאם לא כן מדוע יש צורך לחזור על הדברים, וכן מדוע אלו מנוסחים כאילו משה אמרם. מצד שני, אי אפשר לומר שמשה אמר מעצמו, שהרי יש שם מצוות רבות מחודשות, ולא יתכן שמשה יוסיף מצוות מעצמו. כמו כן, יש פסוקים שמדברים על משה בגוף שלישי ('אז יבדיל משה').

לאחר שדחה את דעת הרמב"ן (שנראה לקמן) בסוגיה זו, כתב שצריך לומר שאכן כאשר משה דיבר לעיני ישראל, הוא אמר את הדברים מעצמו ולא בציווי ה'. אולם כאשר הוא בא לכותבם בתורה, הוא כתב אותם כאשר שרתה עליו רוח נבואה. משום כך אכן משה אמר את הדברים, אך מפני שהם נאמרו בהשראת נבואה ישנן מצוות חדשות. ובלשונו:

"ועם זה נשיב לשאלה שהקדמתי בראשונה. ונאמר שכל ספר דברי משנה התורה הזו עם היות שמשה רבינו עליו השלום אמרה כשדבר לישראל. הנה היתה כתיבתה מפי הגבורה ולא היתה כתיבתה ממשה עצמו. רצה לומר מדעתו בלי צווי ומאמר א-להי, כי אם בנבואתו כיתר דברי התורה כולם."

ב. **הרמב"ן** (דברים א, א) חלוק על האברבנאל, וכתב שיש חלק בספר דברים שאמר משה מעצמו לגמרי, גם בלי השראת נבואה. לשיטתו, ביאור המצוות שנאמרו כבר בעבר ודברי התוכחה, שאין בהם חידוש מיוחד ותוספת מעשית אמר משה מדעתו. לעומת זאת כאשר מדובר במצוות חדשות, הן נאמרו בציווי מאת ה'.

כחלק מנאומו, מספר משה על מינוי השופטים בעם ישראל, והמצוות המוטלות עליהם. בעקבות כך נעסוק השבוע בשאלה, כיצד יש לפעול במקרה בו יש התנגשות בין דין התורה לדין המדינה. כדי לענות על שאלה זו, יש לפתוח במחלוקת ראשונים מדוע יש לציית לדיני המלכות, ואת ההשלכות ההלכתיות למחלוקתם.

דינא דמלכותא דינא

מהיכן למדים שיש ללכת אחרי דיני המלכות? המשנה במסכת נדרים (כז ע"ב) כותבת, שבמקרה בו עצרו אדם על מנת שייתן מכס מפירותיו, מותר לו לומר שאותם פירות הינם תרומה, כדי להתחמק מתשלום המס. הגמרא מקשה על המשנה, והרי פסק שמואל דינא דמלכותא דינא, כלומר יש לציית לחוקי המלכות. ומתרצת, שמדובר במוכס העושה על דעת עצמו, ושאינן לציית לדרישתו.

מקור נוסף לדין זה, מופיע בגמרא במסכת בבא קמא (ק"ג ע"ב). הגמרא כותבת שוב בשם שמואל, שדין המלכות דין. על בסיס דבריו הסביר רבא, כיצד עוקרת המלכות דקלים של אנשים על מנת לעשות גשרים ובכל זאת מותר להשתמש בהם בלי לחשוש לאיסור גזל, כיוון שדין המלכות דין ויש ביכולתה גם להפקיע ממון, ואין בכך איסור.

טעם הדבר

כפי שכתב **הריטב"א** (נדרים שם) אין חולקים בגמרא על דעת שמואל, ומשום כך וודאי שהלכה כמותו, ואף לרוב הראשונים חובת הציות היא מדאורייתא¹. אולם, נחלקו הראשונים בטעם דינא דמלכותא דינא, מחלוקת שלכאורה משליכה על השאלה האם דין זה נוהג גם בארץ ישראל:

א. **הרמב"ם** (גזילה ואבדה ה, יח) כתב, שסמכות המלך נובעת מהסכמת העם לקבל את החוקים. כלומר, כאשר אנשים בוחרים לגור במקום מסוים, הם ממילא מקבלים עליהם את חוקי המקום וכלליו. כפי שהעיר **הרשב"א** (ב, רסח) אין צורך בקבלה בפועל של דיני המקום בו אדם גר, ומגורים באותו המקום נחשב כקבלת חוקי המקום.

כמו כן ברור, שאין צורך בהסכמת כל פרט במדינה כדי שהדין יחול, והסכמת הרוב מחייבת את כולם, כשם שבכל מנהג שנוהגים בני העיר, הולכים אחרי הרוב. משום כך בזמן הזה, כיוון שרוב תושבי מדינת ישראל מקבלים על עצמם את חוקיה ותקנותיה לסידור המרחב הציבורי, ממילא החובה לציית חלה גם על שאר תושבי המדינה. ובלשון **הגרש"ז אויערבך** (מעדני ארץ א, כ):

"והיינו משום דסברא הוא שכל קיבוץ אנשים רוצים ודאי לטובתם במינוי טובי העיר לשמוע להם בכל מה שימצאו לנכון לתקן לטובת הציבור. ואף אם יש מי שמתנגד לכך בטלה דעתו אצל כל אדם. ואם כן הוא הדין שכל בני המדינה רוצים במוראה של מלכות ובדיניהם, כיוון שהוא לטובת המדינה."

ב. **הרשב"א** (נדרים שם, שו"ת המיוחסות סי' כב) כתב, שדינא דמלכותא דינא קיים רק במלכי אומות העולם, שהארץ שייכת להם ויש בידם לגרש את מי שלא מציינת לחוקיה, מתוך כך בני המדינה מקבלים על עצמם את החוקים. לעומת זאת בארץ ישראל, בה הקרקע אינה שייכת לאדם ספציפי אלא לכל עם ישראל, ממילא אין דינא דמלכותא דינא.

להלכה

בפסק ההלכה נחלקו האחרונים:

א. **השולחן ערוך** (חו"מ שס"ט, ו) פסק כדעת הרמב"ם וכן משמע מדברי **הרמ"א** (שם). כדבריהם פסקו להלכה גם **הרב אלישיב** (פסקי דין רבניים) **הרב עובדיה** (יחזקאל דעת ה, טד) **והרב אשר וייס** (דינא דמלכותא דינא) ועוד רבים. משום כך, גם בזמן הזה בארץ ישראל דינא דמלכותא דינא (שהרי רוב הציבור מקבל את חוקי המדינה), ואין לחלק בעניין זה בין מלך ממש לבין שלטון דמוקרטי.

¹ כך עולה מדברי **הרשב"א** (נדרים שם) שהקשה, מדוע יש צורך במשפט המלך, אם מחויבים לציית לחוקים מצד דינא דמלכותא דינא, ומדברי **המאירי** שכתב שתוקף דין זה מצד דיני המלך. לעומת זאת, **רבינו תם** (שו"ת בעלי התוספות סי' יב) כתב שדינא דמלכותא דינא תוקפו מדרבנן, שמפני תיקון העולם ודרכי שלום נתנו חכמים כוח למלכות להפקיע ממון, כמו שתיקנו בתקנת השבים.

האם העובדה שראשי השלטון בארץ אינם יהודים שומרי מצוות, מעלה או מורידה? כפי שכתבו האחרונים, אפילו במקרה של מלך רשע שייך דינא דמלכותא. ראייה לדבר הביאו הפוסקים, מכך **שהתוספות** (סנהדרין כ"ב) וראשונים נוספים דנו בשאלה מפני מה נענש אחאב כשלקח את כרם נבות אם דינא דמלכותא דינא - מוכח שגם כאשר מדובר באחאב שהיה מלך רשע, דין זה שייך. ב. בשם **החזון איש** מובאות מספר שמועות (מובאות ב'דינא דמלכותא דינא עמ' תלד), לא בהכרח מבוססות, שבזמן הזה אין דינא דמלכותא דינא בארץ ישראל בעקבות שיטת הרשב"א. משום כך כתב בספר פאר הדור (ג, רצו), שלמרות היתרון שיש ברשימת נכסים בטאבו, אין הרישום ב'טאבו' מעכב, ואם התבצעה מכירה ללא רישום, הנכס נחשב מכור (ועיין במנחת יצחק ז, קלח).

מיסים ותקנות

למרות האמור, גם לפי שיטת הסוברים שאין דינא דמלכותא בארץ ישראל, בכל זאת יש לשלם מיסים, לא לעבור על חוקי התנועה ולשמור על תקנות הבניה בגלל מנהג המדינה, ומספר סיבות:

סיבה ראשונה, מחמת גזל. בעוד שבעבר הייתה אפשרות לחיות בכפר מבודד, והשפעת המלכות הייתה קטנה, בזמנינו אין אפשרות שלא להשתמש בדברים שהמדינה משקיעה מכספי מיסים, וביניהם מדרכות, כבישים, שירותי ביוב ומים. בפשטות, שימוש בהם בלי להיות שותף באחזקתם באמצעות מיסים, מהווה איסור גזל, וכן כתב **הגרש"ז אויערבך** (מנחת שלמה נדרים כח).

סיבה שנייה, אחרונים רבים כתבו בעקבות **החתם סופר** (חו"מ מד), שגם כאשר פסק הרשב"א שאין דינא דמלכותא בארץ ישראל, אין כוונתו לשלול גביית כספים ותקנות המיועדים לטובת הציבור - דברים שמקבלים עליהם בני המדינה כדבר פשוט. כוונתו הייתה לשלול גביית כספים בארץ ישראל, המיועדים לצורכיהם הפרטיים של המלכים. ובלשון **הרב אלישיב** (פסקי דין ו, עמ' 376):

"ועיין בחתם סופר דגם במלכי ישראל אמרין דינא דמלכותא דינא, שהרי כתב כל מיסים וארנוניות ומנהגי משפטי מלכים שרגילים להתנהג במלכותא דינא הוא, שכל בני המלכות מקבלים עליהם חוקי המלך ומשפטיו. ולפי זה אין לחלק בין מלך אומות העולם למלך ישראל, שאפילו מלך ישראל שאין הארץ שלו, מכל מקום נימוסיו וחוקיו מקבלים עליהם ברצונם."

סיבה שלישית: הגמרא במסכת בבא בתרא (ז ע"ב) כותבת, שמותר לבני העיר לכפות אחד על השני לבנות חומה, דלתות וכדומה, ופסק להלכה **השולחן ערוך** (חו"מ קסא, ד). נמצא לפי ייסוד זה, שגם אם אין דינא דמלכותא בארץ ישראל, מכל מקום מצד 'כופין בני העיר' 'וחבר העיר' חובה לשלם מיסים ולציית לתקנות.

יוצאים מן הכלל

על אף שברוב המוחלט של המקרים דין המלכות דין גם בארץ ישראל, אין הכוונה שיש לקבל את כל חוקי המדינה כהלכה למשה מסיני, ויש מקרים בהם דין המלכות לא חל (ונראה את חלקם):

א. **הרמב"ם** (גזלה ואבדה, ה) **הרשב"א** (נדרים כח ע"א ד"ה גמ') וראשונים נוספים דייקו מלשון הגמרא במסכת נדרים, שכאשר אומרים דינא דמלכותא דינא, דווקא דין המלכות דין, כלומר דין השווה לכל בני המדינה באופן שווה. אך אם המלך קובע דין לעצמו משיקולים לא ענייניים, לדוגמא, שרק אדם פלוני צריך לשלם מס בגלל סיבות לא ענייניות - אין דין המלכות דין.

ב. **הרמב"ם** (מלכים ג, ט) כתב, שכאשר דיני המלכות סותרים אחת ממצוות התורה, אין דין המלכות דין. משום כך לדוגמא, וודאי שאי אפשר לקבוע חוק המחייב לחלל שבת. כמו כן כפי שפסק **השולחן ערוך** (חו"מ סי' כו) אין ללכת לבית דין השופטים על פי משפט הגויים להוציא ממון (למעט במקרים מיוחדים), שכן למרות שדינא דמלכותא דינא גם בדיני ממונות, הליכה לבית משפט המבטל את דייני ודיני ישראל סותרת אחד מיסודות התורה (הרב אשר וייס) או בגלל שיש כאן הסכמה כללית לחוקי הגויים (הרב קרליץ).

מסירת פושעים

בניגוד לדיני ממונות בהם יש לפנות לבתי דין רבניים, כאשר מדובר בענישה פלילית הדין שונה, ובמקרה בו אין בתי דין השופטים על פי דיני התורה, מותר לפנות למלכות שתעניש את הפושעים, כפי שמספרת הגמרא במסכת בבא מציעא (פג ע"ב) שרבי אלעזר בן רבי שמעון מסר גנבים למלכות. נחלקו הפוסקים, מה יהיה הדין כאשר ידוע שיקבל עונש חמור יותר מעונש התורה:

א. **הרשב"א** (ג, שצג) למד ממעשה רבי אלעזר, שמותר לפנות למלכות גם כאשר העונש יהיה גדול יותר מהמגיע על פי דין תורה, כדי שלא ירבו פושעים (ולמעשה גם במקרה בו יש שלטון תורני כך יהיה). עם זאת סייג וכתב, שבמקרה בו המלכות תהרוג את הנענש שלא בצדק - אין למוסרו למלכות, ולראייה שאליו הנביא נזף ברבי אלעזר שמסר גנבים למלכות, כיוון שדינם היה מוות.

כשיטה זו פסקו להלכה רוב הפוסקים, וביניהם **הרב אלישיב** (א, קצח), **הציץ אליעזר** (יח, ב), **הרב עובדיה** (יביע אומר י, חו"מ ז) ועוד. משום כך ברור לפי שיטתם, שבמקרים של התעללות בילד, גנב המזיק לציבור וכדומה, ניתן להודיע על כך לרשויות, גם אם יענישו אותו בעונש החמור מדיני התורה. ובלשון הציץ אליעזר:

"וכדאי להוסיף גם זה, דזאת לדעת במקרה שהמדובר כשנדרש רק לשופטו לעונש מאסר בלבד, ולא למיתה, ואפילו כשהדבר מוטל בספק, אזי אין לזה בכלל שייכות לההיא דתנו לנו אחד מכם וכו', ולא לההיא דירושלמי דתרומות, ורשאים אז למוסרו לתועלת הרבים, וכדומה לזה, ובפרט כשהאשמה היא אמיתית, כאשר מצינו שהאריכו בבירור זה."

ב. מדברי **הפתחי חושן** (נזיקין ב, מט) משמע שחלק וסבר, שלמרות שמותר למסור למלכות כדי שתעניש פושעים גם במקרה בו העונש יהיה גדול יותר מדין תורה, מכל מקום יש להתייעץ עם בית דין האם העונש שיקבל מוצדק. יחד עם זה סייג דבריו וכתב, שבמקרה בו פרץ גנב לבית, מותר להזמין משטרה כדי להינצל מההיזק, ואין לחשוש לכך שאחר כך יענישו אותו יותר מהראוי.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...